

Autorka: Marzenna Czarnocka
Autorka aktualizacji: Beata Soboń

Rola terapeuty pedagogicznego w budowaniu edukacji włączającej



Autorka: Marzenna Czarnocka
Autorka aktualizacji: Beata Soboń

Rola terapeuty pedagogicznego w budowaniu edukacji włączającej



Ośrodek Rozwoju Edukacji
Warszawa

Konsultacja merytoryczna

Joanna Soboń

Eksperci Wydziału Edukacji Włączającej

Redakcja i korekta

Tomasz Karpowicz

Karolina Strugińska

Projekt okładki, layout,

redakcja techniczna i skład

Wojciech Romerowicz

Fotografia na okładce: © HayDmitriy/Bank zdjęć Photogenica

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Warszawa 2022

Wydanie I

Stan prawny na 1 września 2024 r.

ISBN 978-83-66830-60-8

ISBN 978-83-66830-57-8 (pakiet III: *Poradnik dla specjalistów pracujących w przedszkolach i szkołach*)

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach licencji

Creative Commons Uznanie Autorstwa – Użycie Niekommercyjne (CC-BY-NC)

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Aleje Ujazdowskie 28

00-478 Warszawa

www.ore.edu.pl

Spis treści

Wstęp	4
I. Ocena funkcjonalna – rola terapeuty pedagogicznego	5
1. Diagnoza terapeuty pedagogicznego w kontekście oceny funkcjonalnej	5
2. Prowadzenie badań diagnostycznych przez terapeutę pedagogicznego	7
II. Podejmowanie we współpracy z rodzicami działań profilaktycznych zapobiegających niepowodzeniom edukacyjnym uczniów	11
III. Poradnictwo i doradztwo dla uczniów. Włączanie uczniów w działania	14
IV. Współpraca z nauczycielami, specjalistami i rodzicami uczniów	18
V. Wspieranie nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w doborze metod pracy	22
VI. Współpraca w opracowywaniu oraz realizacji planów i programów pracy z uczniem	28
Zakończenie	32
Bibliografia	33
Netografia	34



Wstęp

Rola terapeuty pedagogicznego w nauczaniu włączającym jest szczególna z uwagi na wielość i zróżnicowanie wyzwań, z którymi mierzą się dzieci i uczniowie wymagający wsparcia w uczeniu się. Działania terapeuty kierowane są zarówno do uczniów z grupy ryzyka dysleksji, z dysleksją, jak i z innymi deficytami rozwojowymi. Podejście włączające zapewnia wielość strategii uczenia się uwzględniających indywidualne preferencje uczniów. Każdy uczeń uzyskuje adekwatne do swoich potrzeb wsparcie. Szkoła włączająca odchodzi od stereotypowego postrzegania możliwości ucznia jedynie przez pryzmat jego trudności, kładąc nacisk na rozpoznawanie mocnych stron, w tym szczególnych uzdolnień uczniów. Wspiera rozwój i kształcenie każdego ucznia dzięki zintegrowanym działaniom specjalistów współpracujących ze sobą, a także z nauczycielami i rodzicami.

1 września 2022 r. wprowadzono obowiązek zatrudniania w przedszkolu oraz szkole, oprócz nauczycieli prowadzących zajęcia wychowania przedszkolnego czy zajęcia edukacyjne z uczniami, także nauczycieli specjalistów, w tym terapeutów pedagogicznych¹.

Poradnik omawia rolę terapeuty pedagogicznego w prowadzeniu oceny funkcjonalnej (szerzej opisanej w dalszej części tekstu) oraz podejmowaniu działań profilaktycznych, zapobiegających niepowodzeniom edukacyjnym uczniów. Prezentuje formy współpracy terapeutów z nauczycielami, specjalistami i rodzicami uczniów oraz wspierania nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w doborze metod pracy.

¹ 27 maja 2022 r. weszła w życie *Ustawa z 12 maja 2022 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw*, Dz.U. z 2022 r., poz. 1116.



I. Ocena funkcjonalna – rola terapeuty pedagogicznego

1. Diagnoza terapeuty pedagogicznego w kontekście oceny funkcjonalnej

Fundamentalnym działaniem w pracy specjalisty jest rozpoznanie zasobów i potrzeb ucznia w kontekście pokonywania napotykaných przez niego barier w procesie uczenia się. Z uwagi na szerokie spektrum zróżnicowania potrzeb rozwojowych i edukacyjnych diagnoza pedagogiczna powinna być kompleksowa i dotyczyć wszystkich aspektów rozwoju umiejętności szkolnych ucznia, a w perspektywie celów terapeutycznych – działań ukierunkowanych na wyrównywanie szans edukacyjnych oraz zapewnienie środowiska sprzyjającego optymalnemu rozwojowi i uczeniu się dziecka.

Diagnoza pedagogiczna powinna towarzyszyć całemu procesowi dydaktyczno-wychowawczemu, łączyć się z wszelkimi innymi formami i aspektami diagnozy interdyscyplinarnej. W odniesieniu do obowiązków terapeuty pedagogicznego dotyczy to zwłaszcza zwiększania potencjału uczniów w zakresie radzenia sobie z zadaniami wynikającymi z realizacji podstawy programowej, wsparcia uczniów w pokonywaniu trudności oraz zapewnienia każdemu z nich odpowiednich warunków uczenia się wspólnie z rówieśnikami.

Odpowiedzią na te wyzwania jest biopsychospołeczny model oceny funkcjonalnej, uwzględniający identyfikację trudności i barier w rozwijaniu potencjału ucznia. Dziecko – ze swoim biologicznym uposażeniem – może w relacji z otoczeniem natrafiać na przeszkody i ograniczenia, potencjalnie utrudniające jego funkcjonowanie. Środowisko wówczas stanowi zasób i uruchamia mechanizmy wspierające. Konsekwencją takiego założenia stanowi odejście od modelu skoncentrowanego na rozpoznaniu trudności czy deficytów uwarunkowanych wyłącznie cechami dziecka – na rzecz powiązania jego funkcjonowania z czynnikami kontekstowymi (konkretnym otoczeniem, różnymi sytuacjami codziennego życia) – w środowisku klasy, szkoły, przedszkola i domu rodzinnego. Model ten opiera się na całościowym spojrzeniu obejmującym indywidualne potrzeby i możliwości ucznia (w obszarze fizycznym, psychicznym, emocjonalnym i społecznym) wraz z identyfikacją czynników występujących w jego otoczeniu fizycznym i społecznym oraz określeniem stopnia, w jakim mogą one wpływać na aktywność i zaangażowanie ucznia w proces nauczania-uczenia się².

Poziom funkcjonowania uczniów z tym samym zaburzeniem może bardzo się różnić. Z kolei w toku rozwoju i pod wpływem oddziaływań terapeutycznych oraz zmian

² Jastrząb J., (2012), *Diagnoza nauczycielska. Narzędzie pomiaru pedagogicznego, Dysleksja*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Dysleksji”, nr 1(12), 2012.

w środowisku poziom osiągnięć danego ucznia może się zmieniać, a w konsekwencji – potrzeby dziecka mogą ulegać modyfikacji. Diagnoza nie powinna zatem mieć charakteru statycznego, ale musi być działaniem ciągłym, pozwalającym weryfikować efektywność udzielanej pomocy i odpowiednio modyfikować wykorzystywane formy wsparcia.

Rysunek 1. Model oceny funkcjonalnej



Źródło: opracowanie własne autorki

W ocenie funkcjonalnej należy zidentyfikować bariery, na które w środowisku szkolnym natrafia uczeń, oraz ustalić wpływ obiektywnych trudności w uczeniu się na jego codzienne działania w społeczności szkolnej oraz wywiązywanie się z codziennych obowiązków. Ważne, by ocenić, w jaki sposób rozpoznane ograniczenia oddziałują na jego funkcjonowanie w obszarze społecznym i emocjonalnym, w jakim zakresie postawy nauczycieli i członków rodziny wpływają na poczucie własnej wartości ucznia oraz jego motywację do pokonywania trudności. W kontekście tej oceny warto polecić lekturę artykułu obrazującego przykładowe trudności uczniów: [Dzień życia dziecka z dysleksją](#)³ [dostęp: 1.09.2024].

Aby działania diagnostyczne specjalisty terapii pedagogicznej uwzględniały założenia modelu oceny funkcjonalnej i umożliwiały adekwatne planowanie oddziaływań terapeutycznych, nie wystarczy objęcie ucznia zajęciami korekcyjno-kompensacyjnymi. Konieczne staje się przyjęcie różnych perspektyw i pozyskanie informacji z różnych źródeł – od ucznia, nauczycieli, członków rodziny – a także przeprowadzenie wieloprofilowej, wielospecjalistycznej analizy czynników, które mają wpływ na osiągnięcia szkolne i całokształt rozwoju ucznia. Celem

³ Gillis M., (b.d.), *A day in the life of a child with dyslexia* – tekst na stronie Understood.org.

tej analizy jest w szczególności wskazanie jego mocnych stron i zainteresowań. Otwiera to przed terapeutą wiele płaszczyzn działania: od realizacji procedur diagnostycznych, ukierunkowanych na dzieci i uczniów oraz prowadzonych we współpracy z nauczycielami, z innymi specjalistami w szkole i z rodzicami, po inicjatywy wspierające uczniów w rozwoju i w pokonywaniu trudności w uczeniu się, z uwzględnieniem wspomagania nauczycieli i środowiska rodzinnego w oddziaływaniu na ucznia⁴.

Wiedzę na temat oceny funkcjonalnej warto poszerzyć, korzystając z następujących źródeł:

- Knopik T., (2018), [*Diagnoza funkcjonalna. Planowanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Działania postdiagnostyczne*](#), Warszawa: ORE [dostęp: 1.09.2024];
- Krakowiak K. (red), [*Diagnoza specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży. Standardy, wytyczne oraz wskazówki do przygotowania i adaptacji narzędzi diagnostycznych*](#), Warszawa: ORE [dostęp: 1.09.2024];
- Wika E., (2017), [*Diagnoza pedagogiczna w pigułce – wskazówki dla pedagogów*](#) – artykuł na portalu Pedagogika Specjalna [dostęp: 1.09.2024].

2. Prowadzenie badań diagnostycznych przez terapeutę pedagogicznego

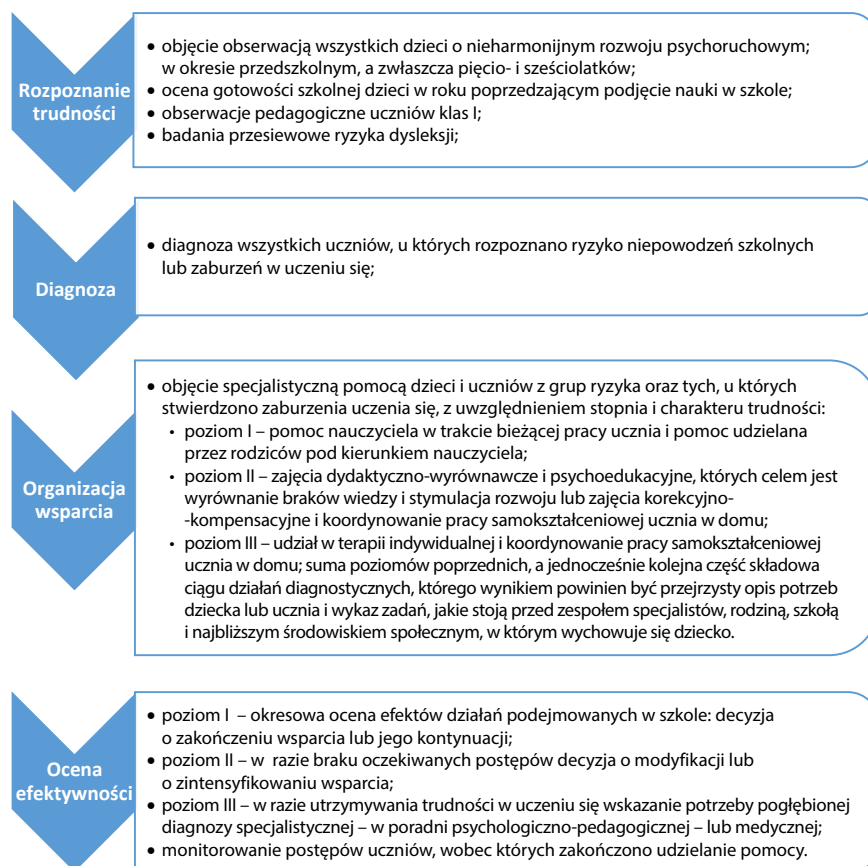
Ocena potrzeb w zakresie wsparcia dziecka wymaga pozyskania wszechstronnych informacji o jego zasobach oraz uwarunkowaniach środowiskowych.

Propozycje rozwiązań w zakresie organizacji działań terapeuty pedagogicznego w edukacji włączającej znajdują się m.in. w przewodniku dla nauczycieli: Bogdanowicz M., Bućko A., Czabaj R., (2008), [*Modelowy system profilaktyki i pomocy psychologiczno-pedagogicznej uczniom z dysleksją*](#), Gdynia: Operon [dostęp: 1.02.2024]. Wsparcie terapeuty pedagogicznego należy jednak widzieć szerzej niż tylko w odniesieniu do grupy uczniów z dysleksją. Zgodnie z przepisami⁵, działania terapeuty powinny być skierowane do znacznie większej grupy uczniów – z zaburzeniami i odchyleniami rozwojowymi lub specyficznymi trudnościami w uczeniu się. Rola terapeuty pedagogicznego obejmuje różnorakie sposoby realizacji zadań adresowane do zróżnicowanej grupy odbiorców – złożonej z uczniów, rodziców i nauczycieli.

⁴ Skałbiana B., Gretkowski A., (2015), *Terapia pedagogiczna w ujęciu teoretycznym i praktycznym*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 4, 2015.

⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz.U. z 2020 r., poz. 1280, t.j.

Rysunek 2. System wsparcia uczniów z trudnościami w uczeniu się



Źródło: opracowanie własne autorki

Wykorzystanie proponowanego modelu postępowania pozwala na systemową realizację zadań, w tym uporządkowanie procesu diagnozy, ukierunkowanej na szybkie rozpoznanie potencjalnych trudności i adekwatne wsparcie.

Ze względu na rolę, jaką w procesie uczenia się odgrywa opanowanie umiejętności czytania i pisanania, ważnym obszarem diagnozy prowadzonej przez terapeutę pedagogicznego powinno być możliwie wczesne rozpoznanie opóźnień rozwoju oraz zaburzeń funkcji poznawczych i wykonawczych leżących u podłoża czytania i pisanania. Zgodnie z modelem diagnozy dysleksji zaproponowanym przez Martę Bogdanowicz, identyfikacja pierwszych sygnałów trudności powinna się odbyć już na etapie wychowania przedszkolnego, w ramach obserwacji pedagogicznych prowadzonych przez nauczycieli i specjalistów oraz w trybie oceny gotowości szkolnej. W klasach I–III szkoły podstawowej uwagę nauczyciela i terapeuty powinny zwrócić parcjalne zaburzenia rozwoju psychomotorycznego dziecka – funkcji poznawczych i wykonawczych, a w szczególności funkcji percepcyjnych, motorycznych oraz ich integracji, a także języka. Symptomy parcjalnych zaburzeń

rozwoju psychomotorycznego obserwuje się u dzieci przed podjęciem nauki szkolnej, zaś syndrom ten określa się mianem ryzyka dysleksji⁶. Po ukończeniu klasy III szkoły podstawowej możliwe jest postawienie diagnozy dysleksji⁷.

Takie podejście wytycza kierunki współpracy terapeuty z nauczycielami w oddziałach przedszkolnych i w edukacji wczesnoszkolnej, zarówno w obszarach prowadzonej diagnozy, jak i planowania pracy terapeutycznej oraz współpracy z nauczycielami.

Polecane narzędzia i strategie działań wobec dzieci i uczniów przejawiających symptomy ryzyka dysleksji:

- [*Metody pracy z dzieckiem z grupy ryzyka dysleksji*](#) – zasoby Ośrodka Rozwoju Edukacji [dostęp: 1.09.2024];
- Pleskot M., (2019), [*Arkusze diagnostyczne dla dziecka z grupy ryzyka dysleksji oraz ustalanie działań wspomagających ucznia*](#), Warszawa: ORE [dostęp: 1.09.2024];
- Bogdanowicz M., *Kwestionariusz rozpoznawania specyficznych trudności w czytaniu i pisaniu – klasa I*, Warszawa: Operon [dostęp: 1.09.2026].

Trudności w pisaniu i czytaniu są w praktyce szkolnej najczęstszą przyczyną konsultacji u terapeuty pedagogicznego. Z uwagi na ich obraz kliniczny, związany z zaburzeniami w nabywaniu systemu językowego, istotną rolę odgrywa współpraca terapeuty z logopedą i nauczycielami edukacji wczesnoszkolnej, np. w ramach badań przesiewowych prowadzonych w szkole. Ich przebieg i zakres warto ustalić na początku roku szkolnego: w oddziałach przedszkolnych – w odniesieniu do dzieci pięcioletnich i sześciolletnich, w szkole – w odniesieniu do uczniów rozpoczynających naukę w klasie pierwszej.

Przydatne informacje na temat diagnozy i narzędzi diagnostycznych:

- Skibska J., Wojciechowska J. (red.), (2014), *Diagnoza pedagogiczna w praktyce edukacyjnej*, Kraków: Libron;
- Krakowiak K. (red.), (2017), *Diagnoza specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży. Standardy, wytyczne oraz wskazówki do przygotowania i adaptacji narzędzi diagnostycznych*, Warszawa: ORE;
- Krasowicz-Kupis G., Wiejak K., Gruszczyńska K., (2015), *Katalog metod diagnozy rozwoju poznawczego dziecka na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Warszawa: IBE.

⁶ A. Domagała, U. Mirecka, *Standard postępowania logopedycznego w przypadku dysleksji rozwojowej (specyficznych trudności w czytaniu i pisaniu u dzieci)*, „Biuletyn Logopedyczny” nr 1, 2008, s. 21–24.

⁷ Szczegółowo mówi o tym Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych, Dz.U. z 2023 r., poz. 2572, t.j.

Poza znormalizowanymi narzędziami diagnostycznymi w zasobach terapeuty pozostają również metody pozyskiwania informacji o uczniu, takie jak rozmowa, wywiad czy obserwacja, za sprawą których może dowiedzieć się, jaki jest poziom zaangażowania ucznia w tok zajęć, jak sobie radzi z zadaniami, jak się zachowuje, czy współpracuje z innymi.

Niezależnie od sygnałów zgłaszanych przez nauczycieli, ważne jest podjęcie systemowych rozwiązań w zakresie prowadzenia badań przesiewowych w tym zakresie. Analiza wyników badań przesiewowych to pierwszy krok do podjęcia działań diagnostycznych w odniesieniu do dzieci i uczniów z grupy ryzyka.

W kontekście wysokiej jakości edukacji dla wszystkich uczniów czynności diagnostyczne terapeuty powinny stać się elementem systemowych działań w szkole, opartych na obserwacjach prowadzonych przez nauczycieli i specjalistów w trakcie bieżącej pracy, na monitorowaniu rozwoju uczniów i na stałej analizie efektywności procesu nauczania-uczenia się. Pozwoli to odpowiednio szybko dostrzec pojawiające się problemy i im zapobiec.

Zadaniem terapeuty pedagogicznego jest wspieranie nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w rozpoznawaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów w celu określenia ich mocnych stron, predyspozycji, zainteresowań i uzdolnień oraz przyczyn niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu, w tym barier i ograniczeń utrudniających uczniom uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły i placówki⁸. W tym zakresie można wykorzystać narzędzia do monitorowania rozwoju dzieci i młodzieży, opracowane przez Instytut Badań Edukacyjnych, z uwzględnieniem etapów rozwoju, w odniesieniu do faz w edukacji: [Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – skrzynki z narzędziami](#) [dostęp: 1.09.2024].

⁸ Zob. § 27 pkt 5 *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach*, Dz.U z 2023 r., poz. 1798.



II. Podejmowanie we współpracy z rodzicami działań profilaktycznych zapobiegających niepowodzeniom edukacyjnym uczniów

W zapewnianiu odpowiednich warunków uczenia się szczególną wagę ma zapobieganie występowaniu trudności i niwelowanie ich negatywnych skutków, które mogą nastąpić w obszarze osiągnięć edukacyjnych uczniów. Istotną rolę w profilaktyce problemów w nauce odgrywa wczesne dostrzeżenie symptomów opóźnień rozwoju i ryzyka specyficznych trudności w uczeniu się. Pierwszorzędowym środowiskiem, które buduje podstawy w zakresie zdolności do uczenia się, jest środowisko domowe. Ważny aspekt zapobiegania niepowodzeniom szkolnym stanowi zatem prowadzenie działań profilaktycznych we współpracy z rodzicami uczniów. Dotyczy to zwłaszcza:

- kształtowania wiedzy rodziców na temat prawidłowości rozwojowych,
- wzmacniania umiejętności ważnych w procesie uczenia się dziecka,
- możliwości oddziaływania rodziców w codziennym życiu na te sfery funkcjonowania dziecka, które rozwijają się z opóźnieniem i wymagają stymulacji.

Z uwagi na kluczowy wpływ umiejętności z zakresu czytania, pisania i liczenia na całokształt efektów nauki na każdym poziomie edukacji, ważne jest, by rodzice byli przygotowani do dostrzegania i rozumienia trudności występujących u dzieci. By wzmocnić rodzicielskie kompetencje w tym zakresie, terapeuta może przeprowadzić szkolenie lub przygotować materiały informacyjne – np. w formie ulotki, udzielić porad czy wskazówek.

W pracy z rodzicami warto wykorzystać materiały:

- Brzezińska A., Czub M., Kaczan R., (2013), [*Dziecko przedszkolne. Jakie jest? Jak możemy wspierać jego rozwój?*](#), Warszawa: IBE [dostęp: 1.09.2024];
- Bogdanowicz K., Krasowicz-Kupis G., Kwiatkowska D., Wiejak K., Weremiuk A., (2014), [*Czy moje dziecko jest zagrożone dysleksją?*](#), Warszawa: IBE [dostęp: 1.09.2024].

Do dobrych praktyk w zakresie współpracy z rodzicami uczniów należy zamieszczanie informacji na stronach internetowych. Mogą się tam znaleźć materiały dotyczące problemów rozwojowych, sposobów zapobiegania trudnościom szkolnym, wskazówki dotyczące stymulowania rozwoju, promocji zrównoważonego i zdrowego trybu życia, polecana literatura, informacje o instytucjach wspierających działalność szkoły – np. o ofercie poradni psychologiczno-pedagogicznej czy lokalnych ośrodków kultury, o inicjatywach organizacji i stowarzyszeń działających na rzecz dziecka i rodziny.

Ważne jest zaproszenie do współpracy rodziców uczniów z grupy ryzyka i rodziców tych dzieci, u których stwierdzone dysfunkcje rozwojowe wymagają ukierunkowanych działań terapeutycznych. Równie istotna jest współpraca

z rodzicami dzieci, które nie doświadczają trudności, ale uczą się wspólnie z rówieśnikami napotykającymi bariery w nauce, którzy bywają postrzegani jako uczniowie sprawiający problemy. Pozwala ona budować atmosferę zrozumienia i akceptacji różnorodności w klasie, kształtować postawy rodziców, a dzięki temu – również postawy uczniów oparte na empatii i poszanowaniu potrzeb innych.

Sprawdzonymi sposobami wdrażania profilaktyki są spotkania z rodzicami, szkolenia, prelekcje, zajęcia psychoedukacyjne. Najlepiej prowadzić je w formach warsztatowych, z wykorzystaniem np. aktywizujących ćwiczeń umożliwiających doświadczanie trudności, z jakimi może borykać się dziecko w procesie uczenia się. Warto w tym celu wykorzystać artykuł: Tomala L., (2021), [*Badania pracy mózgu: dysortografia to nie jest lżejsza forma dysleksji*](#) – dostępny na portalu Nauka w Polsce [dostęp: 1.09.2024] i ćwiczenie online: [*Tak pytania w tym quizie widzą dyslektycy*](#) [dostęp: 1.09.2024].

W edukacji włączającej kluczowy element profilaktyki niepowodzeń szkolnych to klimat szkoły – poczucie, że zarówno uczniowie, jak i rodzice są traktowani podmiotowo. Rodzice stanowią przede wszystkim ważne źródło informacji o dziecku, są jego sprzymierzeńcami w budowaniu potencjału rozwojowego i pokonywaniu trudności, jak również sojusznikami terapeuty w działaniach wspierających. Wiedza o funkcjonowaniu dziecka w sytuacjach pozaszkolnych ułatwia rozpoznanie jego potrzeb, a także ukierunkowuje pracę w domu.

Pomocne mogą okazać się informacje na temat zwyczajów dziecka i domowników – dotyczące czytelnictwa, uczestnictwa w kulturze (np. korzystania z kina, teatru, telewizji), zainteresowań ucznia i sposobów spędzania wolnego czasu – np. korzystania przez dziecko z komputera (czasu i rodzaju aktywności, wykorzystywania gier, programów edukacyjnych), czasu poświęcanego na naukę, na odrabianie lekcji, na ćwiczenia dydaktyczne, stosunku dziecka do dodatkowej pracy. Warto również określić możliwości i poziom zaangażowania rodziców w pomaganie dziecku w nauce. Zapobieganiu niepowodzeniom edukacyjnym uczniów służą również: konsultacje indywidualne, poradnictwo dla rodziców, instruktaż do pracy w domu.

Działania profilaktyczne powinny objąć następujące obszary:

- wspieranie dziecka w odrabianiu lekcji, np. informowanie, jak zorganizować jego miejsce pracy;
- motywowanie dziecka do dodatkowego wysiłku, np. wspólne z dzieckiem opracowanie planu czy zasad pracy (włączenie go w ten proces przełoży się na większe zaangażowanie i będzie sprzyjać przestrzeganiu przez nie reguł określających np. pory i czas trwania ćwiczeń, długość i częstotliwość przerw w pracy), ustalenie systemu nagród (np. oglądanie telewizji, korzystanie

z komputera, zbieranie punktów wymienianych na ustaloną nagrodę – np. wyjście do kina), wyznaczanie małych celów (np. przeczytanie jednorazowo określonej liczby stron czy fragmentu tekstu na dany temat – używanie minutnika do odmierzenia czasu pracy);

- przekazywanie wskazówek do pracy w domu (np. codzienne czytanie, rekomendowane lektury) – informacji, jak organizować codzienną aktywność dziecka w celu rozwijania określonych umiejętności;
- przygotowanie lub polecanie materiałów do pracy w domu (np. takich jak grafopomocnik, linijki, zeszyty z powiększoną liniaturą).

Współpraca z rodzicami w obszarze profilaktyki niepowodzeń szkolnych często może też wymagać kontaktu terapeuty pedagogicznego z innymi specjalistami, np. z psychologiem – jeśli dziecko doświadcza trudności emocjonalnych czy spadku motywacji, a także z doradcą zawodowym – przy wyborze ścieżki edukacyjnej czy zawodowej ucznia.



III. Poradnictwo i doradztwo dla uczniów. Włączanie uczniów w działania

W swoich działaniach terapeuta musi pamiętać, że uczeń jest aktywnym uczestnikiem i głównym podmiotem procesu terapeutycznego uwzględniającego ocenę funkcjonowania. Dlatego wydaje się niezwykle ważne, aby uczniowie znali przyczyny swoich trudności; wiedzieli, jak mogą je pokonać i rozumieli potrzebę dodatkowej pracy. Terapeuta powinien w zrozumiały sposób wyjaśnić uczniom mechanizm powstawania trudności, a także przedstawić cele i sposoby pracy na zajęciach. Kluczowe jest wysłuchanie uczniów i ich spostrzeżeń na temat posiadanych przez nich mocnych stron oraz doświadczanych trudności – w formie indywidualnej rozmowy lub dyskusji wprowadzającej do zajęć w grupie uczniów. Umożliwia to nawiązanie kontaktu terapeuty z uczniami, zapewnia uczniom poczucie akceptacji, zrozumienia ich sytuacji i przekonanie o gotowości terapeuty, by przyjść im z pomocą. Warto również zapytać uczniów, jak i nad czym chcieliby pracować oraz co im przeszkadza w uczeniu się. Dzięki temu zwiększa się zaangażowanie uczniów w zajęcia, a planowanie procesu wsparcia staje się łatwiejsze.

Kiedy uczeń ma problemy w szkole, odbija się to na jego samoocenie i samopoczuciu. Terapeuta musi więc zbudować z nim pozytywną relację, zapewnić atmosferę zaufania i bezpieczeństwa emocjonalnego, aby zmienić jego negatywne nastawienie do nauki, przekonanie o niskich umiejętnościach, poczucie bycia gorszym od innych. Oprócz proponowania zadań i stawiania uczniom wymagań, terapeuta powinien pamiętać o częstym stosowaniu pozytywnych wzmocnień, zwłaszcza w początkowym okresie pracy, kiedy umiejętności są jeszcze niewystarczające. Ważne też, by minimalizować porażki i niepowodzenia – pokazywać, że popełnianie błędów jest częścią procesu uczenia się. Okazywanie uczniom akceptacji, otwartość na zgłaszane trudności, nieoceniająca postawa, a często również elementy zabawy i humoru wpływają pozytywnie na jakość kontaktu terapeutycznego z uczniami. Dobrą praktyką jest wspólne świętowanie drobnych sukcesów – takich jak pozytywna ocena, oddanie pracy w ustalonym terminie, przeczytanie całej lektury lub wypowiedź na forum klasy.

Prócz prowadzenia zajęć korekcyjno-kompensacyjnych dla uczniów, terapeuta udziela porad i konsultacji. W planie pracy terapeuty pedagogicznego warto uwzględnić czas na takie formy pomocy zwłaszcza dla uczniów, którzy nie wymagają udziału w zajęciach, a jedynie doraźnej pomocy, np. planowania i organizacji nauki, korekty złych nawyków, opanowania strategii skutecznego uczenia się – zapamiętywania informacji i budowania nowych umiejętności.

Większość dzieci z trudnościami w nauce potrzebuje również pomocy w samej organizacji procesu uczenia się. Wielu uczniów doświadczających trudności koncentruje się na wyniku końcowym i wysiłku, jaki muszą włożyć w osiągnięcie

celu – a to już na początku skutkuje zniechęceniem i spadkiem motywacji. Skierowanie ich uwagi na proces, zamiast na wynik, a także podzielenie zadania na etapy – to rozwiązania pozwalające na pracę w krótszych odcinkach czasu, umożliwiające osiąganie sukcesów na poszczególnych etapach, zwiększające motywację. Terapeuta może pomóc uczniowi opracować plan aktywności, tworzyć schematy działania i kształtować skuteczne nawyki (np. takie jak: pakowanie plecaka wieczorem, krótki odpoczynek po zajęciach szkolnych, odrabianie lekcji po południu, zabawa, planowanie konkretnej aktywności – np. rozwiązywania zadania I– lub ustalanie priorytetów – np. od czego zacząć pracę nad danym zadaniem).

Porady i konsultacje można organizować jednorazowo lub jako cykl spotkań: indywidualnie lub w grupach uczniów. Konsultacje zespołowe to również okazja dla uczniów do poznawania siebie i wzajemnej wymiany doświadczeń, np. sposobów na zapamiętanie wzoru albo reguły.

Obszary problemowe spotkań terapeuty z uczniem:

1. **Organizacja czasu i miejsca do nauki** – dobrze jest omówić z uczniem warunki, jakie ma do nauki w domu: czy ma swój pokój, czy gdy planuje odrabianie lekcji, ma wszystkie potrzebne rzeczy pod ręką, czy w czasie jego pracy nie działają rozpraszacze (np. telewizor, zabawa młodszego rodzeństwa), w jakich godzinach się uczy, czy ma wystarczająco dużo czasu na relaks i sen. Jeśli uczeń nie ma odpowiedniej przestrzeni do nauki, można zaproponować noszenie słuchawek lub naukę w szkolnej bibliotece. Jeśli uczeń ma problem z organizowaniem pracy, można wspólnie z nim zrobić listę kontrolną do pracy domowej. Pomocne może okazać się ustalenie priorytetów (np. uszeregowanie zadań od najtrudniejszego do najłatwiejszego czy od najłatwiejszego do najtrudniejszego) lub podział pracy według przedmiotów czy terminów. Warto, by miejsce do pracy było stałe i kojarzyło się z pracą – a nie z odpoczynkiem (konieczne jest siedzisko umożliwiające przyjęcie odpowiedniej pozycji do nauki). Jeśli uczeń słucha muzyki podczas nauki, warto, aby była ona jedynie tłem, ale nie ma konieczności jej wyłączania. Niektórym uczniom nauka w ciszy może nie przynosić oczekiwanych korzyści.
2. **Wzmacnianie zasobów i mocnych stron** – uczniowie nie zawsze znają swoje mocne strony, zwłaszcza jeśli doświadczają wielu niepowodzeń. Warto zatem wzmacniać ich pewność siebie przez podkreślanie ich specyficznych kompetencji i uzdolnień – np. „Dobrze pamiętasz szczegóły. To umiejętność przydatna w streszczaniu lektur, tworzeniu opisów, uczeniu się historii”. Należy zachęcać uczniów, aby wykorzystywali swoje zasoby i preferencje jako strategie nauki i obszar działań pozalekcyjnych, np. w wolontariacie czy w sporcie.

3. **Wsparcie w pokonywaniu trudności** – ważne jest, aby uczniowie rozumieli, że ich deficyty wymagają kompensowania i doboru różnych strategii uczenia się, a także korzystania z pomocy. Jeśli uczeń ma trudności w koncentracji uwagi, w czasie przeznaczonym na naukę powinien wygospodarować chwilowe przerwy. Warto wprowadzić efektywny czas pracy i odpoczynku, np. odpoczynek po 30–45 minutach pracy (trwający nie dłużej niż 10 minut, aby nie przerwać rytmu pracy). Podczas przerwy uczeń może wywietrzyć pokój, zrobić ćwiczenie oddechowe, wykonać ćwiczenia odpężające oczy. Jeśli ma trudności w zrozumieniu jakiegoś zagadnienia lub przygotowuje się do sprawdzianu, może zaplanować wspólną naukę z kolegą lub poprosić o pomoc rodziców czy starsze rodzeństwo.
4. **Pomoc w uczeniu się** – dzieci z trudnościami w uczeniu się często wymagają pomocy w organizacji swojej nauki. Kształtowane umiejętności planowania, dzielenia zadań na etapy, porządkowania miejsca pracy – to podstawowe kompetencje organizacyjne, pomocne m.in. w selekcji materiału czy robieniu notatek. Wsparcie w zakresie efektywnej nauki i skutecznych strategii uczenia się może być kierowane również do uczniów zdolnych.

Pomocne w doradztwie dla uczniów, ale również dla nauczycieli i rodziców, mogą być materiały dotyczące skutecznych strategii uczenia się:

- Mikołajczyk K., (2005), [Techniki efektywnego uczenia się. Sposób na rozwijanie zdolności intelektualnych](#), „E-mentor”, nr 3(10), 2005 [dostęp: 1.09.2024];
- Gajda M., (2021), [Weź mózg na siłownię! Poradnik skutecznego uczenia się](#) – artykuł na stronie Studenckiego Koła Naukowego UW Kierunek Rozwój [dostęp: 1.09.2024];
- Dunlosky J., (2013), [Jak uczyć uczniów, jak się uczyć. Skuteczne strategie uczenia się](#), Warszawa: Fundacja Naukowa Evidence Institute i Związek Nauczycielstwa Polskiego [dostęp: 1.09.2024];
- Rosenshine B., (2019), [Zasady nauczania](#), Warszawa: Fundacja Naukowa Evidence Institute [dostęp: 1.09.2024];
- Sterna D., (2021), [Strategie organizacji uczenia się](#) – artykuł na stronie EduNews.pl [dostęp: 1.09.2024];
- [Mapa myśli – Wakelet](#) – materiał Czytelni Nauczycielskiej DBP we Wrocławiu [dostęp: 1.09.2024].

Propozycje sposobów motywowania uczniów:

- Boszczyk N., [Kuźnia uporów. Katalog porad i metod wspierających kształtowanie uporów u dzieci i młodzieży](#) – materiał dostępny na stronie Szkoła Dobrej Relacji;
- [Jak się uczyć?](#) – film Radka Kotarskiego na kanale Polimaty [dostęp: 1.09.2024].

Warto pamiętać, że proces uczenia się i trening umiejętności przebiegają w większości poza gabinetem specjalisty, klasą czy w ogóle środowiskiem szkolnym. Ćwiczenia, które niekiedy okazują się żmudne i mało atrakcyjne dla uczniów, można wykonywać w różnych środowiskach – np. organizować zajęcia na podwórku szkolnym czy wyjścia poza teren szkoły lub ustalać nagrody za systematyczną pracę.



IV. Współpraca z nauczycielami, specjalistami i rodzicami uczniów

Współpraca terapeuty z nauczycielami i innymi specjalistami zaczyna się od początku pobytu dziecka w przedszkolu, a ucznia – w szkole. To czas pierwszych obserwacji, badań przesiewowych i planowania procesu diagnozy. Wczesne rozpoznanie potencjału rozwojowego i trudności uczniów ma szczególne znaczenie dla efektywnego włączenia ich w tryb pracy klasy, zwłaszcza w zakresie wdrażania strategii profilaktycznych, doradczych i terapeutycznych. Ocena funkcjonalna prowadzona w celu rozpoznania możliwości psychofizycznych i potrzeb uczniów to obszar wspólnego zaangażowania rodziców, nauczycieli i terapeuty pedagogicznego. Współpraca w prowadzeniu działań diagnostycznych w szkole jest warunkiem koniecznym całościowego postrzegania dziecka/ucznia jako osoby uczącej się w konkretnym środowisku szkoły i klasy, poddawanej wpływom wychowawczym w domu rodzinnym, rozwijającej swoje zasoby w środowisku pozaszkolnym.

Dzięki takiemu kompleksowemu podejściu możliwe staje się nie tylko podjęcie trafnych działań pomocowych, lecz także wprowadzanie w środowisku zmian, aby lepiej odpowiadało ono na potrzeby uczniów. Rola terapeuty pedagogicznego w tym kontekście wydaje się kluczowa dla zapewnienia dzieciom i młodzieży skutecznej pomocy, wsparcia oraz zsynchronizowania działań kierowanych bezpośrednio do dziecka/ucznia w trakcie zajęć specjalistycznych, z oddziaływaniem wszystkich osób w jego środowisku uczenia się i wychowania – rodziców, nauczycieli, innych specjalistów w szkole.

Jednym z obszarów współpracy terapeuty z nauczycielami, rodzicami i innymi specjalistami powinno być poszerzanie wiedzy na temat barier w środowisku uczenia się wpływających na funkcjonowanie uczniów i przebieg proces nauki.

Działania terapeuty pedagogicznego mogą przybierać formę szkoleń, prelekcji czy warsztatów przeznaczonych dla konkretnych odbiorców, wspólnej pracy w zespole nauczycieli i specjalistów nad rozwiązywaniem bieżących problemów, udziału w formułowaniu wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania (WOPFU) i w opracowywaniu indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych (IPET). Ważnym elementem współpracy z rodzicami jest włączanie ich w proces podejmowania decyzji dotyczących dziecka, zapewnienie im możliwości udziału w ocenie funkcjonalnej ich dziecka. W kształceniu włączającym celem współpracy z rodzicami jest zapewnienie im partnerskiej i podmiotowej roli w opracowywaniu indywidualnego programu, wyznaczającego zintegrowane działania na rzecz ucznia i pozwalającego holistycznie spojrzeć na rolę i zadania wszystkich osób zaangażowanych w pomoc dziecku.

Praca terapeutyczna z dziećmi i uczniami powinna być zsynchronizowana z działaniami skierowanymi do rodziców. Zajęcia terapeutyczne realizowane raz w tygodniu nie przyniosą oczekiwanych rezultatów, jeśli praca ucznia nie będzie kontynuowana w domu. Wsparcie rodziców ma szczególne znaczenie w przypadku dzieci w wieku przedszkolnym i w młodszych klasach szkoły podstawowej – z uwagi na niewykształcone u nich umiejętności w zakresie samodzielnego kierowania procesem uczenia się. W odniesieniu do starszych uczniów niewłaściwe nawyki w nauce, istotny spadek motywacji lub nasilanie i czy pogłębianie się trudności również mogą determinować potrzebę zaangażowania rodziny w pomoc dziecku.

Formy współpracy terapeuty pedagogicznego z rodzicami powinny obejmować:

1. **Spotkania z rodzicami** w celu wyjaśnienia im potrzeb edukacyjnych dziecka, omówienia programu terapii, ustalenia zasad współpracy.
Jedną z barier utrudniających optymalne wsparcie uczniów w zakresie możliwości szybkiego rozpoznawania trudności w uczeniu się jest niewystarczająca wiedza rodziców na temat symptomów zaburzeń neurorozwojowych – np. dysleksji. Warto, aby terapeuta wyjaśnił rodzicom, na czym polegają trudności dziecka (np. dziecko nie ma dysfunkcji wzroku, a nie potrafi odtworzyć prawidłowo kształtu liter; ma potencjał intelektualny, a nie rozumie czytanego tekstu). Ułatwi to rodzicom akceptację problemów, z jakimi zmagają się dziecko, i pozwoli zaspokoić jego potrzeby.
2. **Przesyłanie instrukcji lub filmików** instruktażowych (np. dostępnych w internecie lub nagranych telefonem) dotyczących sposobów wykonywania konkretnych ćwiczeń.
Przykładowe materiały:
 - [Prawidłowe trzymanie ołówka](#) – filmik edukacyjny EdukatorFILM Media Group [dostęp: 1.09.2024];
 - [Jak nauczyć dziecko głoskowania](#) – filmik edukacyjny centrum terapii Logo Spektrum [dostęp: 1.09.2024].
3. **Organizowanie spotkań konsultacyjno-instruktażowych** – umożliwiających zaprezentowanie sposobów pracy w domu.
Warto ustalić popołudniowe godziny spotkań z rodzicami, np. w dniu otwartym przedszkola lub szkoły, w dniach zebrań lub spotkań okolicznościowych. Wiedzę rodziców i nauczycieli poszerzą odpowiednie poradniki czy informatory. Materiały można udostępniać na stronie internetowej szkoły lub wysłać rodzicom za pośrednictwem dziennika elektronicznego. Godne polecenia wydają się [Materiały Polskiego Towarzystwa Dysleksji](#) [dostęp: 1.09.2024].

Bardzo często terapeuta pedagogiczny jest pierwszą osobą, do której zwraca się nauczyciel poszukujący rozwiązań w pracy z grupą zróżnicowaną. Potrzeba wsparcia nauczyciela przez terapeutę może dotyczyć np. uczniów mających trudności z pisaniem, z koncentracją uwagi, z wykonywaniem określonego rodzaju zadań, których problemy biorą się np. z indywidualnego tempa pracy czy nieharmonijnego rozwoju. Omówienie potrzeb i wskazówek do pracy z danym uczniem może się przyczynić do szybkiego dostosowania wymagań oraz zapobiec pogłębianiu się trudności. Proste działania nauczyciela, niewymagające specjalistycznych interwencji, mogą realnie pomóc uczniom w uczeniu się.

Działania nauczyciela wspierające uczniów:

- organizacja aktywności uczniów – krótkie przerwy śródlekcyjne po skończeniu zadań, aktywizujące metody pracy, a także zezwolenie uczniowi na niewielki ruch w ławce z użyciem gniotków sensorycznych czy siedzenie na piłce;
- organizacja przestrzeni klasowej – posadzenie ucznia, który tego wymaga, z przodu klasy lub ustawienie ławek w sposób umożliwiający pracę w grupach, umożliwienie uczniom udzielania sobie wzajemnej pomocy, podchodzenie nauczyciela do ucznia w celu monitorowania jego pracy;
- wyciszenie sali – np. poprzez wykorzystanie podkładek filcowych pod krzesła i stoliki czy wytłumiającego obicia na ścianach;
- wykorzystywanie sposobów przywoływania uwagi – częsty kontakt wzrokowy z uczniem, umowne sygnały: wzrokowe, dźwiękowe (np. dzwoneczek) lub gesty;
- notatki z lekcji w formie kserówek, umożliwienie korzystania z komputera podczas robienia notatek na zajęciach, nauka posługiwania się pismem bibliotecznym⁹;
- wdrożenie dyskretnych sposobów proszenia o pomoc w wykonaniu zadania – np. kolorowa karteczka kładzona na ławce jako sygnał dla nauczyciela;
- korzystanie z pomocy dydaktycznych usprawniających pracę ucznia – takich jak liczniki, kalkulator, zeszyt z powiększoną liniaturą;
- używanie wersji audio książek i tekstów;
- umożliwienie uczniom wykorzystywania zróżnicowanych sposobów prezentowania wiedzy – np. za pomocą map myśli, infografik, fiszek, lapbooków czy notatek wizualnych.

Wielość i złożoność potrzeb uczniów bardzo często pociągają za sobą konieczność współpracy terapeuty pedagogicznego z innymi specjalistami, by udzielane wsparcie było kompleksowe, kompatybilne i skoordynowane. Działania terapeuty powinny uwzględniać interdyscyplinarną współpracę z nauczycielami oraz innymi specjalistami – w zakresie rozpoznawania możliwości i potrzeb uczniów, a także rozwijania ich potencjału w toku realizacji podstawy programowej i codziennych aktywności w szkole.

⁹ [Pismo biblioteczne](#) – wzór [dostęp: 1.09.2024].

Terapeuta powinien współpracować z:

- psychologiem – w zakresie motywowania uczniów, budowania ich pozytywnej samooceny, rozwijania kompetencji społeczno-emocjonalnych, niwelowania trudnych zachowań, stosowania skutecznych sposobów uczenia się;
- logopedą – w opracowywaniu spójnych programów nauki czytania i pisania, stosowaniu koherentnych metod pracy, opracowywaniu kompleksowych planów terapii stymulujących np. rozwój funkcji słuchowo-językowych, we wdrażaniu alternatywnych i wspomagających metod komunikacji;
- pedagogiem specjalnym – w zakresie określenia warunków uczenia się w klasie, sposobów sprawdzania i oceniania postępów ucznia, koniecznych dostosowań i/lub modyfikacji w pracy z uczniem w klasie i realizacji programu nauczania;
- pedagogiem – w zakresie zapobiegania zaburzeniom zachowania oraz profilaktyki zachowań ryzykownych;
- doradcą zawodowym – w zakresie rozpoznawania mocnych stron i zainteresowań uczniów, planowania ścieżki edukacyjnej i zawodowej, z uwzględnieniem predyspozycji i potencjalnych ograniczeń wynikających ze stanu zdrowia lub niepełnosprawności;
- innymi specjalistami prowadzącymi zajęcia z uczniami, np. fizjoterapeutą, nauczycielem prowadzącym zajęcia z wykorzystaniem arteterapii, biblioterapii i itp.



V. Wspieranie nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w doborze metod pracy

Różnorodność w edukacji włączającej jest wyzwaniem dla szkoły w zakresie właściwej organizacji środowiska fizycznego i społecznego, stosowanych metod pracy, prowadzenia działań edukacyjnych, opiekuńczych, wychowawczych, związanych z pomocą psychologiczno-pedagogiczną, a także sposobów zaspokojenia potrzeb wszystkich uczniów z uwzględnieniem zróżnicowania ich potrzeb i możliwości psychofizycznych. Intensywne zmiany cywilizacyjne i społeczne, dynamiczny rozwój nauk medycznych, wojna w Ukrainie oraz skutki pandemii COVID-19 w sposób istotny wpłynęły na zróżnicowanie potrzeb edukacyjnych i rozwojowych uczniów w polskim systemie oświaty.

W świetle tych wydarzeń konieczne jest nauczanie elastyczne, dostosowane do potrzeb uczniów, ich rodziców oraz nauczycieli. Przeformułowanie celów edukacji oraz modyfikacja stosowanych metod i podejść psychopedagogicznych stanowią fundament efektywnego wsparcia wszystkich uczniów w procesie nauki i rozwoju.

Aby skutecznie pomagać nauczycielom w realizacji ich zadań, działania terapeuty pedagogicznego powinny więc obejmować indywidualną diagnozę uczniów, ale także pozyskiwanie informacji pozwalających na poznanie kontekstu funkcjonowania dzieci i młodzieży w klasie oraz wskazanie czynników, które mogą stanowić bariery w uczeniu się. Ważnym źródłem informacji na ten temat mogą stać się rozmowy z nauczycielami, ale zaleca się również przeprowadzenie badania ankietowego, prowadzenie obserwacji lekcji i zachowania uczniów podczas przerw, monitorowanie ich zaangażowania w czasie zajęć pozalekcyjnych, zajęć wychowania fizycznego, aktywności na placu zabaw czy w świetlicy. Obserwacje mogą dotyczyć konkretnego ucznia, ale też funkcjonowania całych klas i grup. Powinny być prowadzone w różne dni tygodnia i o różnych porach dnia, aby udało się zebrać możliwie obiektywne i kompleksowe informacje. Ta wiedza z jednej strony pozwoli na dostosowanie metod i form pracy w klasie, na zwiększenie uczestnictwa dzieci i uczniów w procesie dydaktycznym, posłuży wzmocnieniu efektów terapii pedagogicznej w różnych sytuacjach szkolnych, a z drugiej – pomoże ukierunkować działania terapeuty, tak by odpowiadały na potrzeby nauczycieli.

Tak wielostronne zaangażowanie terapeuty w szkole wymaga kultury organizacyjnej zapewniającej otwartość nauczycieli (np. na jego wizytę w klasach) oraz gotowość do wspólnego omawiania przypadków i rozwiązywania problemów. Niezbędne są także odpowiednie warunki organizacyjne umożliwiające spotkanie w dogodnym dla

wszystkich czasie. Dobre praktyki, które warto wykorzystać w tym zakresie, to praca w zespołach problemowych, zadaniowych, przedmiotowych, wychowawczych, w zespołach nauczycieli uczących w danej klasie, w zespołach nauczycieli i specjalistów opracowujących indywidualne programy dla uczniów posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego. Zaletą takiej współpracy jest możliwość dzielenia się wiedzą i wymiana doświadczeń, przełamywanie schematów działania i generowanie nowych rozwiązań, wzmocnienie poczucia wpływu na cele szkoły, identyfikacji z nimi i współodpowiedzialności. Z perspektywy włączenia i zwiększania uczestnictwa uczniów w procesie nauczania-uczenia się to doskonała okazja do zintegrowania działań całej kadry pedagogicznej w zakresie planowania i skutecznego wdrażania kompleksowego wsparcia dla uczniów.

Podstawowe zadania nauczycieli i specjalistów to m.in.:

- „rozpoznawanie indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów,
- określanie mocnych stron, predyspozycji, zainteresowań i uzdolnień uczniów,
- rozpoznawanie przyczyn niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu uczniów, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie uczniów i ich uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły lub placówki”¹⁰.

Zadania te dotyczą:

- w przedszkolu – obserwacji pedagogicznej mającej na celu wczesne rozpoznanie u dziecka dysharmonii rozwojowych i podjęcie wczesnej interwencji, a w przypadku dzieci realizujących obowiązkowe roczne przygotowanie przedszkolne – obserwacji pedagogicznej zakończonej analizą i oceną gotowości dziecka do podjęcia nauki w szkole (diagnoza dojrzałości szkolnej);
- w szkole – obserwacji pedagogicznej w trakcie bieżącej pracy z uczniami, mającej na celu rozpoznanie u uczniów:
 - trudności w uczeniu się, w tym w przypadku u uczniów klas I–III szkoły podstawowej, deficytów kompetencji i zaburzeń sprawności językowych oraz ryzyka wystąpienia specyficznych trudności w uczeniu się, a także potencjału ucznia i jego zainteresowań,
 - szczególnych uzdolnień¹¹.

Nauczyciele są często pierwszymi osobami, które zauważają, że dziecko ma trudności w uczeniu się – np. gdy uczeń nie opanowuje znajomości liter, nie robi

¹⁰ § 20 ust. 1 pkt 1–3 *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach*, Dz.U. z 2023 r., poz. 1798 t.j.

¹¹ Zob. tamże, § 20 ust. 2 pkt 1–3.

postępów w nauce czytania, nie potrafi nauczyć się tabliczki mnożenia. Nie zawsze jednak sygnały są oczywiste: niektórzy uczniowie z dysleksją często rekompensują deficyty dzięki wysokim możliwościom intelektualnym, ponieważ zapamiętują tekst, słuchają uważnie nauczyciela. Ich trudności mogą ujawnić się dopiero w późniejszych latach nauki, kiedy wzrastają wymagania, a efekty uczenia się zależą od umiejętności samodzielnego czytania. Wsparciem dla nauczycieli ze strony terapeuty pedagogicznego powinna być współpraca w zakresie rozpoznawania trudności w uczeniu się. Pomoc ta może mieć formę szkolenia, a w uzasadnionych przypadkach – obserwacji prowadzonych przez terapeutę w klasie.

Symptomy trudności w uczeniu się, na które należy uwrażliwić nauczycieli:

- niewykorzystywanie przez ucznia własnego potencjału – np. gdy uczeń pisze świetne wypracowania, ale ma poważne trudności z wykonaniem prostych zadań matematycznych lub odwrotnie: poprawnie odpowiada na pytania w klasie, ale ma trudności z formułowaniem wypowiedzi pisemnych – pomimo dobrych możliwości poznawczych uzyskuje niskie oceny;
- niski poziom zaangażowania w pracę na lekcji – np. gdy uczeń nie zabiera głosu podczas zajęć, z opóźnieniem rozpoczyna pracę, rozgląda się i analizuje, co robią koledzy lub często trzeba mu przypominać, co powinien robić, ma trudności z przepisywaniem tekstu z tablicy, problemy z zapamiętywaniem poleceń do zadań;
- trudne zachowania, które mogą służyć maskowaniu trudności w uczeniu się – np. przyjmowanie roli błazna klasowego;
- brak zadań domowych – uczniowie mogą zapominać, ale też nie potrafić wykonać zadania – np. gdy uczeń odwołuje się do nadzwyczajnego wydarzenia, które uniemożliwiło mu wykonanie pracy lub oddanie jej na czas;
- problemy z organizacją pracy i zarządzaniem czasem – np. gdy uczeń pracuje bardzo wolno, nie kończy pracy w klasie, odrabianie lekcji w domu zajmuje mu wiele godzin, spóźnia się do szkoły lub na kolejne lekcje po przerwie, oddaje prace jako ostatni lub nie kończy wykonywanych zadań;
- niskie oceny z testów i sprawdzianów, unikanie przez ucznia tych form sprawdzania wiedzy;
- trudności emocjonalne – np. lęk związany ze szkołą, spadek nastroju, drażliwość, impulsywne zachowania, częste wychodzenie ucznia do toalety, dolegliwości somatyczne;
- niska frekwencja ucznia na zajęciach, wagary, częste choroby – zwłaszcza terminach planowanych sprawdzianów.

W aspekcie przygotowania nauczycieli do pracy w grupach zróżnicowanych pod względem potrzeb edukacyjnych terapeuta pedagogiczny może proponować fachową literaturę, organizować szkolenia i warsztaty, wspólnie z nauczycielem przeprowadzać zajęcia dla uczniów, a także udzielać wskazówek w zakresie dostępności procesu nauczania-uczenia się dla wszystkich (uniwersalnego projektowania) i indywidualizacji pracy z uczniami (na temat dostosowań i racjonalnych usprawnień). Terapeuta podczas szkolnych zajęć edukacyjnych świadczy poradnictwo w kontekście udzielania wsparcia uczniom z trudnościami w uczeniu się, pomaga nauczycielom w doborze środków i materiałów dydaktycznych dla uczniów.

Szczególne znaczenie mają współpraca terapeuty w organizowaniu bieżącej pracy z uczniami i doradztwo w zakresie organizowania procesu nauczania-uczenia się uczniów w klasie. W tym zakresie pomocne dla nauczycieli mogą być przedstawione poniżej uniwersalne wskazówki do pracy podczas zajęć, służące realizowaniu indywidualnych potrzeb uczniów tworzących grupę lub klasę – z poszanowaniem potrzeb wszystkich jej członków, a także dotyczące wprowadzania spersonalizowanych rozwiązań pozwalających na pokonywanie barier przez uczniów ze specyficznymi wymaganiami.

Działania uwzględniające indywidualne potrzeby uczniów:

- przygotowywanie zadań o zróżnicowanym poziomie trudności – w wersji przeznaczonej dla wszystkich uczniów (podstawowych) i zadań trudniejszych (dzięki temu nauczyciel może kontrolować pracę całej grupy, a jednocześnie skupić się na pomocy uczniom, którzy dłużej pracują nad zadaniem podstawowym, podczas gdy inni wykonują zadania o wyższym poziomie skomplikowania);
- dbałość o jasność i precyzję przekazu, monitorowanie samodzielnej pracy uczniów z tekstem, sprawdzanie rozumienia poleceń do zadań (np. poprzez proszenie poszczególnych uczniów, aby własnymi słowami przedstawili, na czym polega zadanie), zadawanie pytań w zróżnicowanej formie, objaśnianie ich znaczenia, stosowanie pytań naprowadzających na właściwy tok rozumowania;
- wykorzystywanie zróżnicowanych sposobów przekazywania wiedzy: wizualizacja przekazu ustnego, angażowanie uczniów w działania o charakterze praktycznym, zapisywanie ważniejszych pojęć na tablicy;
- organizowanie pracy w parach i zespołach, by zapewnić uczniom możliwość uczenia się od siebie i uczenia się we współpracy;

- opieranie się na zainteresowaniach i na mocnych stronach uczniów podczas dobierania dla nich zadań dydaktycznych;
- umożliwianie uczniom wyboru wersji zadania domowego – łatwiejszej lub trudniejszej – w celu wzmocnienia ich poczucia wpływu i odpowiedzialności za proces uczenia się, budowania ich wiary we własne siły, a także pomocy w określeniu, co już potrafią, a nad czym jeszcze powinni pracować.

Formy indywidualizacji pracy z uczniami:

- zapewnienie nakładek lub długopisów i ołówków o różnych profilach, aby ułatwić dobór narzędzia do pisania – adekwatnie do potrzeb uczniów;
- zapewnienie dodatkowego czasu na notowanie lub przygotowywanie notatek z lekcji w formie kserokopii (aby ograniczyć przepisywanie z tablicy) lub kart do notowania najważniejszych informacji – w formie tekstów do uzupełnienia, zezwolenie na fotografowanie notatek sporządzonych przez kolegę;
- umożliwienie uczniom z trudnościami w pisaniu korzystania w klasie z dyktafonu lub laptopa;
- zezwalanie na korzystanie ze słownika i korekty językowej w celu ułatwienia uczniom autokorekty prac;
- przygotowanie kart z poszerzoną liniaturą, zróżnicowanych kolorystycznie lub z wypukłymi liniami – pomagających w pisaniu liter we właściwej przestrzeni, opracowywanie sprawdzianów w formie kart – wpisanymi nazwiskiem, datą i treścią zadań; tekstem z lukami, zadaniem rozpisany na poszczególne kroki w działaniu lub poleceniami typu: „Zakreśl odpowiedź” lub „Wypełnij puste miejsce” itp.;
- umożliwienie uczniom z trudnościami w komunikowaniu się udzielania odpowiedzi pisemnych zamiast ustnych, stawianie pytań zamkniętych, aby mogli odpowiedzieć „tak – nie”, „prawda – fałsz”, zgoda na udzielanie odpowiedzi poprzez skinienie głową, potwierdzanie gestem.

Wielu uczniów z trudnościami w zakresie czytania i rozumienia treści (m.in. z niepełnosprawnością intelektualną, z uszkodzeniem słuchu, z dysleksją, z niepełnosprawnością o charakterze sensorycznym) wymaga dostosowania tekstów do ich możliwości percepcyjnych. Pomocne może się okazać przygotowanie tekstów łatwych do czytania i zrozumienia (ETR) lub odpowiednich adaptacji materiałów.

Dodatkowe informacje w tym zakresie i przydatne materiały można znaleźć w następujących źródłach:

- PSOUU, (2012), [*Europejskie standardy przygotowania tekstu łatwego do czytania i zrozumienia. Wydanie drugie*](#), Warszawa: Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym [dostęp: 1.09.2024];

- PSOUU, (2012), [*Kształcenie profesjonalistów zajmujących się edukacją ustawiczną*](#), Warszawa: Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym [dostęp: 1.09.2024];
- [Lektury dostępne](#) – zasoby ZPE [dostęp: 1.09.2024];
- [Materiały łatwe do czytania i zrozumienia](#) – zasoby ZPE [dostęp: 1.09.2024];
- [O Jasnopisie](#) – informacje na stronie internetowej aplikacji do upraszczania języka [dostęp: 1.09.2024];
- [Aplikacja, która ocenia zrozumiałość tekstu](#) – artykuł na blogu SWPS [dostęp: 1.09.2024];
- [Adaptacje podręczników](#) – dostępne na stronie Ośrodka Rozwoju Edukacji [dostęp: 1.09.2024].



VI. Współpraca w opracowywaniu oraz realizacji planów i programów pracy z uczniem

Jednym z głównych założeń edukacji włączającej jest współpraca w opracowywaniu i realizacji planów oraz programów pracy z uczniami, u których zidentyfikowane bariery ograniczają aktywne i pełne uczestnictwo w procesie uczenia się.

Zasadniczym obszarem działań terapeuty pedagogicznego jest prowadzenie zajęć korekcyjno-kompensacyjnych oraz innych zajęć terapeutycznych dla uczniów. Dla wielu z nich udział w tych zajęciach to dodatkowa praca, podczas której często muszą mierzyć się z zadaniami ocenianymi przez siebie jako trudne i żmudne. Warto więc zadbać o to, by ćwiczenia były przygotowane w ciekawej formie, pozwalały mierzyć się z ograniczeniami, a jednocześnie rozwijały mocne strony.

W pracy terapeutycznej specjaliści mogą wykorzystywać własne materiały, samodzielnie wykonane pomoce dopasowane do potrzeb konkretnego dziecka lub grupy uczniów, jak również korzystać z gotowych pomocy dydaktycznych oferowanych przez wydawnictwa: kart pracy, materiałów ćwiczeniowych, gier interaktywnych, programów multimedialnych itp., a także z zasobów internetowych. Ważne, by realizacja zadań przebiegała w dobrej atmosferze oraz aby miały one atrakcyjną i zróżnicowaną formę przybliżającą związane z nimi aktywności do zabawy.

Trening czytania – przykładowe pomysły:

1. **Komiksy** – pomagają rozwijać umiejętność czytania i rozbudzają zainteresowania czytelnicze; ich zalety to ograniczenie tekstu oraz ilustrowana treść. Ten gatunek nie tylko umożliwia przełamanie niechęci do czytania, ale także może być inspiracją do rozwijania innych umiejętności – opowiadania i tworzenia własnych historii, rozwijania sprawności grafomotorycznych. Opowiadanie obrazem może również służyć kształtowaniu umiejętności narracyjnych, wyobraźni, ekspresji przeżyć lub stanowić formę sprawdzianu. Trzeba jednak pamiętać, że niewielka objętość tekstu w komiksach może być dla uczniów zarówno ułatwieniem, jak również utrudnieniem – z uwagi na specyficzny charakter bodźców wzrokowych. Przykłady wykorzystania komiksu w pracy z uczniami znajdują się na [Zintegrowanej Platformie Edukacyjnej](#).
2. **Wspólne czytanie** – można do tego wykorzystać duży fotel, materac, worek lub puf, na którym zmieści się dwoje dzieci. Należy je zaprosić do czytania na zmianę albo z podziałem na role, przy odpowiedniej muzyce. Taka forma nie tylko zachęci uczniów do lektury, lecz także posłuży ćwiczeniu czytania na głos – z odpowiednią płynnością i intonacją, a ponadto umożliwi uczniom wchodzenie w relacje.

3. Czytanie z karteczkami Post-It¹²:

- Należy rozdać uczniom po trzy samoprzylepne karteczki. Zadanie polega na samodzielnym przeczytaniu całej treści i wypisaniu na każdej z karteczek jednego spośród najważniejszych zdarzeń (lub informacji) z tekstu. Następnie uczniowie w grupie porządkują wszystkie zapisy w kolejności chronologicznej. Kolejnym krokiem jest napisanie streszczenia tekstu zgodnie z uporządkowanymi informacjami.
- Należy przygotować dla każdego uczestnika zajęć tekst wydrukowany czcionką o takim rozmiarze, aby można było zakleić samoprzylepną karteczką co piąte słowo. Zadaniem uczniów jest odgadnięcie i zapisanie na każdej karteczce zakrytego słowa, aby tekst stanowił logiczną całość. Uczniowie mogą sprawdzić, czy ich propozycje pasują do oryginalnych słów, np. zaglądając pod karteczkę – aby słowo będące logicznym i gramatycznie poprawnym uzupełnieniem pustego miejsca stanowiło akceptowalną odpowiedź.

W systemowych rozwiązaniach, ukierunkowanych na ułatwienie uczniom dostępu do treści edukacyjnych oraz czerpanie satysfakcji z uczenia się, nauka i terapia czytania powinny być zintegrowane z rozwijaniem kompetencji czytelniczych, umiejętności pracy z książką i innymi źródłami informacji oraz wprowadzaniem uczniów w świat kultury. Czytanie i słuchanie literatury pozwala rozwijać kompetencje językowe, wzbogaca słownictwo, kształtuje myślenie przyczynowo-skutkowe, poszerza wiedzę, pomaga rozumieć sytuacje społeczne i wzmacnia kompetencje społeczno-emocjonalne. Dzięki czytaniu i opowiadaniu kształtowane są zdolności narracyjne, myślenie pojęciowe, kreatywność, a wzorce osobowe dostarczane przez literaturę można wykorzystywać jako element oddziaływań wychowawczych, źródło pozytywnych postaw i narzędzie do budowania systemu wartości.

Propozycje do wykorzystania w zakresie popularyzacji czytelnictwa:

- [Czytelnia Nauczycielska Dolnośląskiej Biblioteki Pedagogicznej](#) we Wrocławiu [dostęp: 1.09.2024];
- [Fundacja Powszechnego Czytania](#) – materiały dotyczące rozwoju czytelnictwa [dostęp: 1.09.2024];
- [Qlturka](#) – nowości, wywiady z autorami, recenzje, konkursy dla czytelników [dostęp: 1.09.2024].

¹² Pomysły zaczerpnięte z artykułu [9 Fun and Easy Activities with Post-Its](#) zamieszczonego na stronie busyteacher.org [dostęp: 7.03.2022].

Strony internetowe oferujące nauczycielom i rodzicom bezpłatne materiały do pracy z uczniami:

- [Terapia pedagogiczna – materiały dydaktyczne](#) na stronie WordWall.net [dostęp: 1.09.2024];
- [EduZabawy](#) – strona oferująca gotowe zadania interaktywne i narzędzia do ich opracowywania [dostęp: 1.09.2024];
- [SuperKid](#) – strona do generowania kart pracy i ćwiczeń [dostęp: 1.09.2024];
- [Kreatywna pedagogika](#) – blog edukacyjny [dostęp: 1.09.2024];
- [Materiały dydaktyczne dla przedszkoli i szkół podstawowych](#) [dostęp: 1.09.2024];

Integralnym elementem edukacji włączającej jest korzystanie z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK). Podnosi ono atrakcyjność ćwiczeń i umożliwia uczniom nabywanie umiejętności w różnych kontekstach, także podczas samodzielnej pracy w domu. Zastosowanie technologii informacyjnych i materiałów multimedialnych sprawia, że łatwiejsze staje się dostosowanie form i metod pracy do potrzeb grupy zróżnicowanej. Użycie TIK podczas terapii może motywować uczniów do pracy i znacząco podnosić skuteczność oddziaływań.

Należy pamiętać, że pomoc udzielana uczniom z trudnościami w uczeniu się nie może się ograniczać jedynie do zaproponowania im określonych form zajęć prowadzonych przez specjalistę. Metody wspierania powinny zostać wpisane w całościowo postrzeganą ścieżkę rozwoju i edukacji konkretnego ucznia.

Przydatne propozycje zastosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych:

- [Gry online](#) – edukacyjne zadania na EduZabawy [dostęp: 1.09.2024].
- [Terapeutyczny spacer kosmiczny](#) – interaktywne ćwiczenia w zakresie percepcji wzrokowej, percepcji słuchowej, czytania i poprawnej wymowy [dostęp: 1.09.2024].
- [Materiały w wersji online dla nauczycieli i uczniów](#) – na Educhmura.pl [dostęp: 1.09.2024].
- [Dawka wiedzy dla rodziców i nauczycieli](#) – materiały Fundacji Badań Społecznych [dostęp: 1.09.2024].

W planowaniu wsparcia dla uczniów z trudnościami w uczeniu się warto wykorzystać – sprawdzone w praktyce – sposoby realizacji zintegrowanych działań nauczycieli i specjalistów na rzecz uczniów z niepełnosprawnościami. Ten model współpracy z powodzeniem może zostać wykorzystany również wobec tych uczniów, którzy z innych przyczyn niż niepełnosprawność natrafiają na bariery w uczeniu się. Zasadnicze kwestie do rozstrzygnięcia w zespole nauczycieli i specjalistów dotyczą zwłaszcza analizy ukierunkowanej na określenie rodzaju pomocy, jakiej potrzebuje uczeń, aby kompetencje rozwijane podczas zajęć terapeutycznych mógł wykorzystywać w codziennych sytuacjach szkolnych.

Planując oddziaływania, trzeba rozważyć: czy uczeń może pracować samodzielnie podczas zajęć, czy i w jakim zakresie wymaga pomocy, czy wystarczające będzie odpowiednie dostosowanie warunków uczenia się ze wsparciem ze strony nauczyciela w klasie, czy i w jakim zakresie uczeń potrzebuje indywidualnego wsparcia tak, aby móc aktywnie uczestniczyć w lekcji, czy i w jakim zakresie wsparciem dla ucznia mogą być rówieśnicy w klasie, czy wsparcie ucznia ma dotyczyć jedynie opanowywania wiedzy, czy też – w szerszym zakresie – obejmować inne obszary rozwoju, jakie inne formy pomocy są niezbędne, aby wesprzeć ucznia w pokonywaniu trudności.



Zakończenie

Edukacja włączająca zakłada współpracę całego personelu placówki na rzecz poprawy jakości procesu nauczania-uczenia się. Terapeuta pedagogiczny odgrywa niezwykle istotną rolę w środowisku szkoły i przedszkola jako specjalista, który udziela wsparcia dzieciom napotykającym trudności w procesie nauki. Rozpoznaje zarówno możliwości psychofizyczne uczniów, jak i ich indywidualne predyspozycje. Wiedza i kompetencje terapeuty mają fundamentalne znaczenie z uwagi na kompleksowo postrzegany edukacyjny i wychowawczy wymiar przedszkola i szkoły. Działania terapeuty w placówce obejmują wiele obszarów – od diagnozy indywidualnych potrzeb, przez proces wspomagania, aż po kształtowanie środowiska sprzyjającego budowaniu kompetencji i profilaktykę trudności w uczeniu się.



Bibliografia

1. Banasiak A., (2014), *Współpraca specjalistów z rodzicami dzieci z autyzmem*, [w:] Skibska J., Wojciechowska J. (red.), *Diagnoza i terapia pedagogiczna w przestrzeni edukacyjnej*, Kraków: Wydawnictwo LIBRON.
2. Bogdanowicz M., Bućko A., Czabaj R., (2008), *Modelowy system profilaktyki i pomocy psychologiczno-pedagogicznej uczniom z dysleksją*, Gdynia: Operon.
3. Czub M. (red.), (2014), *Diagnoza funkcjonowania społeczno-emocjonalnego dziecka w wieku od 1,5 do 5,5 lat*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
4. Dłużniewska A., Szubielska M., (2017), *Diagnoza – definicja, klasyfikacje, modele, narzędzia*, [w:] Krakowiak K. (red.), *Diagnoza specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
5. Domagała-Kręcioch A., Majerek B., (2017), *Kategorie (nie)obecne w edukacji*, Kraków: Wydawnictwo „Impuls”.
6. Domagała-Zyśk E., Knopik T., Oszwa U., (2017), *Diagnoza funkcjonalna rozwoju społeczno-emocjonalnego uczniów w wieku 9–13 lat*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
7. Duraj-Nowakowa K., (2014), *Pedagogiczna przestrzeń diagnozy, profilaktyki i terapii*, [w:] Skibska J., Wojciechowska J. (red.), *Diagnoza i terapia pedagogiczna w przestrzeni edukacyjnej*, Kraków: Wydawnictwo LIBRON.
8. Jastrząb J., (2012), *Diagnoza nauczycielska. Narzędzie pomiaru pedagogicznego*, *Dysleksja*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Dysleksji”, nr 1(12), 2012.
9. Jastrząb J., Baczała D., (2011), *Wybrane zagadnienia z pedagogiki korekcyjno-kompensacyjnej. Wzorzec terapeuty*, t. 3, Toruń: Pedagogika Toruńska.
10. Karsznia R., (2018), *Mój uczeń i matematyka. Nauczanie matematyki na II etapie edukacyjnym, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
11. Knopik T., (2018), *Diagnoza funkcjonalna. Planowanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Działania postdiagnostyczne*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
12. Krakowiak K. (red.), (2017), *Diagnoza specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
13. Krzyżyk D., (2012), *Słuch fonematyczny i artykulacja a sprawność ortograficzna*, [w:] Węsierska K., *Profilaktyka logopedyczna w praktyce edukacyjnej*, t. 1, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
14. Przybyła O., (2012), *(Nie)lingwistyczne aspekty współpracy nauczyciela i logopedy*, [w:] Węsierska K., *Profilaktyka logopedyczna w praktyce edukacyjnej*, t. 1, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
15. Skalik K., (2018), *Specjalne potrzeby edukacyjne a matematyka*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.

17. Skibska J., (red.), (2020), *Terapia interdyscyplinarna. Wybrane problemy*, Kraków: Wydawnictwo Impuls.
18. Szkolak-Stępień A., (2018), *Trudności w uczeniu się – model diagnozowania dysleksji rozwojowej*, „Studia Edukacyjne”, nr 49, 2018.

Netografia

Dunlosky J., (2020), [Jak uczyć uczniów jak się uczyć. Skuteczne strategie uczenia się](#), Fundacja Naukowa Evidence Institute i Związek Nauczycielstwa Polskiego [dostęp: 01.09.2024].

Gajda M., (2020), [Weź mózg na siłownię! Poradnik skutecznego uczenia się](#), Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego [dostęp: 1.09.2024].

Mikołajczyk K., (2005), [Techniki efektywnego uczenia się](#), „E-mentor”, nr 3(10), 2005 [dostęp: 1.09.2024].

Rosenshine B., (2019), [Zasady nauczania](#), Warszawa: Fundacja Naukowa Evidence Institute [dostęp: 1.09.2024].

Skałbiana B., Gretkowski A., (2015), *Terapia pedagogiczna w ujęciu teoretycznym i praktycznym*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 4, 2015 [dostęp: 1.09.2024].

Skibska J., Wojciechowska J. (red.), (2014), [Diagnoza i terapia pedagogiczna w przestrzeni edukacyjnej](#), Kraków: Wydawnictwo LIBRON [dostęp: 1.09.2024]

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
tel. 22 345 37 00
www.ore.edu.pl